

Основні концепти історіософії Тараса Шевченка і Миколи Костомарова

Друга чверть – середина XIX століття позначені в Україні появою філософії української ідеї як теоретичної самосвідомості українського національного відродження, що визначала спрямування розвитку культури України розглядуваного періоду. Загалом кажучи, цей процес відбувався як складова частина загальнослов'янського, ширше – всеєвропейського руху, спрямованого на пізнання минулого з метою усвідомлення сутності й сенсу існування свого народу, усвідомлення самості етносу.

В Україні розробку філософії української національної ідеї започатковують члени Кирило-Мефодіївського товариства – таємної політичної організації, що була створена в Києві у грудні 1845 року і проіснувала до березня 1847 року, коли її, за доносом студента Петрова, було розгромлено царським урядом.

Різними шляхами прийшли до товариства його члени. Неоднаково склалась їхня подальша доля. Відмінними були підходи окремих членів товариства до тих чи інших політичних питань. Але всіх їх єднала спільність філософсько-світоглядних засад, що ґрунтувались на зусиллях, спрямованих до відтворення образу України та українського народу, усвідомлення його місця в світі, особливостей, що визначають специфіку українського народного духу з-поміж інших народів. Ці ідеї відіграють визначальну роль у розвитку духовної культури України впродовж всього XIX й початку XX століття. Найзначніший щодо цього внесок належить професорові Київського університету Миколі Костомарову та поетові, а пізніше пророку, генію Тарасу Шевченко.

Серед визначних київських інтелектуалів, що об'єдналися у товаристві Кирило-Мефодіївців, особливе місце посідав і Тарас Шевченко. За життєвим орієнтаціями й уподобаннями, рівнем культури й освіти він органічно вписувався в коло своїх ідейних спільників. Академія мистецтв, яку він закінчив, не лише озброювала професійними знаннями художника, але й давала ґрунтовну класичну освіту. Шевченко мав величезний інтерес не лише до української історії, але й всесвітньої, цікавився свідченнями сучасників подій, історичними джерелами, документами. Дослідники життя і творчості Т.Шевченка, серед яких такі відомі імена як Ю.Барабаш, Г.Грабович та Є.Нахлік, говорять про доволі широку обізнаність поета з історіографічною літературою українською, російською, польською мовами («Історії Русів», «Літопис Самовидця», літописи С. Величка і Г. Грабянки, праці Є.-С. Бандтке, Д. Бантиш-Каменського, О. Бодяньського, М. Карамзіна, М.Костомарова, М.Максимовича, М.Маркевича, М.Погодіна,

А.Скальковського), з творами Ж.-Ж. Бартеlemi, славетною «Історією хрестових походів» Ж.-Ф. Мішо; цікавився він, як зазначає Ю.Барабаш [2, 51], – про що дізнаємося з повісті «Художник», – побаченою у К.Брюллова шеститомною «Історією занепаду й розпаду Римської імперії» Е.Гіббона. Його вірші, повісті, «Щоденник», епістолярій яскраво засвідчують високий рівень передусім духовних потреб, визначеність мистецьких уподобань й цілком певну ідейну спрямованість, що й єднало Шевченка з іншими братчиками. І все ж місце цього вже на той час помітного генія в колі однодумців було особливе, що усвідомлювали всі його ідейні побратими.

«Муза Шевченка, – писав Микола Костомаров, – роздирає завісу... І страшно, і солодко, і болісно, і п'яно було заглянути туди! Тарасова муза прорвала якийсь підземний заклеп, вже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями» [3, 195].

«Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, – зазначає П.Куліш, – з її страшною славою... І з того часу всі у нас поділились на живих і мертвих» [3, 195].

Звичайно, таке враження на навколишніх справляв передусім поетичний доробок Шевченка з притаманною йому напруженою емоційністю, абсолютизацією почуття й емоційного сприйняття довколишньої дійсності. Але не лише цими, надзвичайно високими естетичними якостями вирізняється поетичний доробок Т.Шевченка. Принциповий антропоцентризм, притаманний світосприйняттю Шевченка, зумовлює сприйняття навколишнього світу природи, історії й культури крізь призму переживань, бажань, потреб і прагнень людської особистості. Водночас для Шевченка цей світ – це Україна. Його особиста доля й доля його народу стають віддзеркаленням одне одного. Тим-то образ України, який вимальовується у поетичному доробку Шевченка, утворив на емоційному, чуттєвому рівні те підґрунтя, що зумовлювало і в його час, і в подальшому спрямуванні інтелектуальних теоретичних зусиль у галузі розробки філософії української ідеї.

Втілені в художній формі Шевченкові уявлення і судження про історичну долю України в контексті геополітичних аспектів, опосередковано – світової історії, в ракурсі як минувшини, так сучасного життя і візії майбутнього, у тяглоті і взаємозв'язку всіх трьох стадій процесу, ось що ми маємо на увазі, говорячи про історіософію Шевченка [2, 50]. Так Ю.Барабаш охарактеризував визначення історіософії Тараса Шевченка, яке, так довго було поза науковим обігом у радянські часи, а сам термін взагалі ігнорували у словниках та енциклопедіях. Тому дослідник намагається якомога детальніше і зрозуміліше розтлумачити саме це поняття, продовжуючи: «Тобто це сукупність Шевченкових поетично-філософських інтерпретацій, версій, оцінок подій національної історії, тлумачень її сенсу і тенденцій, характеристик героїв і «антигероїв». При цьому поетова історіософська постава виразно

особистісна, емотивна, незрідка суб'єктивна, позначена впливом упереджень або спонтанних реакцій, але в означених рамках концептуально цілісна, художньо й психологічно вмотивована» [2, 50].

Отже, історіософія Шевченка знаходить своє вираження і втілення не в наукових (чи науково подібних) дефініціях і формулах, а в живій плоті мистецьких творів, відчитуємо її в конкретних художніх сюжетах, мотивах, образах, у поетичних, міфологічних структурах, де раціоналістично-аналітичний елемент, прями поетові судження та оцінки, ліричні відступи й публіцистичний коментар, історичні чи актуальні рефлексії, ремінісценції, розмисли виступають органічною, сутнісно важливою, та все ж аж ніяк не вирішальною (лише «однією з...») складовою. [2, 55].

Як відомо, М. Костомаров є автором головного ідеологічного документа Кирило-Мефодіївського товариства «Книги буття українського народу». У цьому постулаті, адресованому найширшим верствам народу, в стислій формі міститься образ історіософської концепції, що мала своє наукове, теоретичне і поетичне обґрунтування в подальшій творчості М.Костомарова та інших членів товариства. У центрі концепції головна, з огляду на філософію національної ідеї, проблема «Україна і світ», ґрунтується на основі традицій тогочасного романтизму, поєданого з ідеями християнської філософії, яка завжди визначала спрямування української культури.

Згідно цієї концепції, історія є накреслений Богом шлях людства. Завершення історії можливе при дотриманні двох передумов, які відповідають первісному Божому задумові: всі народи і племена повинні жити на основі рівності, свободи, що панує як всередині кожного народу, так і у відносинах їх один до одного. Віра й любов до єдиного істинного Бога є другою необхідною передумовою.

У центрі історіософських поглядів М.Костомарова – переконання в тому, що головний зміст і спрямування історичного процесу визначає народ. Народне життя – ось головна тема історичних пошуків М.Костомарова, що чітко усвідомлюється ним вже на початку творчого шляху. Ще в першій своїй дисертаційній праці «Про причини і характер унії в Західній Росії» він так пояснював причини, які визначали центр його уваги навколо проблеми життя народу й, передусім, рідного народу України: «... я читал много всякого рода исторических книг, вдумывался в науку и пришел к такому вопросу: отчего это во всех историях толкуют о выдающихся государственных деятелях, иногда о законах и учреждениях, но как будто пренебрегают жизнью народной массы? Бедный мужик, земледелец, труженик как будто не существует для истории; отчего история не говорит нам ничего о его быте, о его духовной жизни, о его чувствованиях, способе проявлений его радости и печалей? Скоро я пришел к убеждению, что истории нужно изучать не только по мертвым летописям и запискам, а и в живом народе... Но с

чого начать? Конечно, с изучения своего русского народа; а так как я жил тогда в Малороссии, то и начать с его малоросской ветви». [6, 446].

Історія народу має спрямовуватись, вважає М.Костомаров, до пізнання «народного духу», який є першоосною історичного розвитку. На цьому ґрунті Костомаров започатковує школу, яка в основу історичних явищ ставила психологію народу, в підвалини вивчення цих явищ – етнографію. В історичних та етнографічних працях вченого провідною стала думка про народне життя та його історичну долю.

Інтерес до історії як вияву духу народу зумовлює й етизацію історичного поступу, яку вчений вважає за необхідне розцінювати з огляду на відповідність моральному закону. З цієї точки зору, вважає він, аналізуючи людські вчинки, з яких складається реальний перебіг історії народу, треба оцінювати їх не лише за метою, в ім'я якої вони здійснювались, а й за засобами, що використовувались для досягнення цієї мети.

Не задовольняючись формально-описовим методом зображення історичного процесу, М.Костомаров закликає «усвідомлювати смисл подій, давати їм розумний зв'язок і стрункий вигляд». Але не менш важливим при цьому, з його погляду, є суворе дотримання істориком об'єктивної істини, щоб «праці мали метою строгу, невмолиму істину й не потакали передсудам національного чванства». Таким чином, М.Костомаров на рівні методології історичного дослідження здійснював органічний синтез романтичного пафосу минулого, романтичної емоції з витриманим в дусі раціоналістичних підходів культом фактів, що ґрунтується на критичному аналізі історичних документів. «... в городе Острогжске... был очень богатый архив уездного суда, сохранивший все старые дела бывшего казачьего полка со времен основания города. Я стал заниматься этими делами и увлекся этим занятием. Это был мой первый опыт в занятиях русскою историею по источникам и первою школою для чтения старых бумаг». [6, 446]

Виходячи з цього, М.Костомаров здійснює засобами історичної, етнографічної науки обґрунтування погляду на Україну, її долю й історичне покликання. Передусім йшлося про ствердження самості українського народу, неповторності рис, що визначають його характер, мову. На той час це завдання було чи не найважливішим в плані зусиль, спрямованих до відродження національної самосвідомості українського народу. Це завдання відповідало політичному ідеалові слов'янського федералізму, відстоюваного кирило-мефодіївцями, згідно з яким «кожна народність зберігала свої особливості при загальній особистій і суспільній Свободі». «Взаимость славянских народов в нашем воображении не ограничивалась уже сферою науки и поэзии, но стала представляться в образах, в которых, как нам казалось, она должна была воплотиться для будущей истории. Мимо нашей воли нам стал представляться федеративный строй как самое счастливое течение

общественной жизни славянских наций. Мы стали воображать все славянские народы соединенными между собой в федерации подобно древним греческим республикам или Соединенным Штатам Америки, с тем, чтобы все находилось в прочной связи между собою, но каждая сохраняла свято свою отдельную автономию... С этой целью явилась мысль образовать общество, которого задача была бы распространение идей славянской взаимности – как путями воспитания, так и путями литературными. В виде предположения мною начертан был устав такого общества, которого главными условиями были: полнейшая свобода вероисповедания и национальностей и отвержение иезуитского правила об освящении средств целями, а потому заранее заявлялось, что такое общество ни в коем случае не должно покушаться на что-нибудь имеющее хотя тень возмущения против существующего общественного порядка и установленных предрержащих властей. Изучение славянских языков и литератур ставилось главнейшим делом в образовании. Товарищи мои искренне приняли эти идеи; самому обществу предположено было дать название общества св. Кирилла и Мефодия, славянских апостолов» [6, 475].

Центральною проблемою писань М.Костомарова – життя народу України в широкому часопросторовому континуумі, в розмаїтті тем, сюжетів, жанрів. Позиція автора, при всій зовнішній безсторонності, виразна й однозначна – обстоювання морально-етичних ідеалів українського народу, його права на самобутність, його важливої ролі в гармонізації міжетнічного суспільно-політичного простору.

На творчості письменника позначилася романтична доктрина наукового «народництва» з її найбільш прикметними ознаками: розумінням самобутності нації в мовно-вербальному й інших виявах; абсолютизацією ідеї народу; уведенням у суспільну рецепцію поняття «дух народу»; потрактування його автором як одвічної даності, незмінної в своїй суті; означення митців виразниками цього духу, встановлення культу співця як його речника і носія найхарактерніших ознак.

Як бачимо, саме в філософсько-світоглядні та образно-естетичні координати народної творчості, національної ідентичності вписав свою естетичну теорію та практику М. Костомаров. До того ж чинив він це в час, коли побудову саме національної моделі як ідейно-філософського і художньо-естетичного феномена значно ускладнювала суспільна атмосфера в Імперії, позначена відбитком співіснування просвітницької і романтичної ідеологій. М. Костомаров поглибив романтичну традицію. Він не тільки був інтелектуальним каталізатором, але і вніс у літературний, публіцистичний пласт своєї творчості особливу глибину чуття, правдивість, чесність, здатність і принциповість у відстоюванні наукової істини.

1. *Барабаш Ю.* Тарас Шевченко: Імператив України. Історіо- й націософська

парадигма. – К., 2004; 2. *В.С. Горський*. Історія української філософії. – К., 2001; 3. *Грабович Г.* Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. – К., 1998; 4. *Костомаров М.* Книга буття українського народу. К., 1991. 5. *Костомаров М.* Твори: В 2 т. – К., 1990. – Т.1: Поезії; Драми; Оповідання / Упоряд., авт. передм. та приміт. В.Л. Смілянська. 6. *Костомаров Н.* Исторические произведения. Автобиография. – К., 1990.